

HAJNALKA MAKRA (Budapest)

Unkarin kirjallisuuden dilemmoja vuosituhannen vaihteessa

Artikkelini otsikon olen muokannut Ernő Kulcsár Szabón kirjasta *Az új kritika dilemmái – Az irodalomértés helyzete az ezredvégen* (Uuden kritiikin dilemmoja – Kirjallisuussymmärrys vuosituhannen vaihteessa, 1994), joka on myös antanut lähtöajatuksen tälle kirjoitukselle. Pidän kirjaa yhtenä Unkarin kirjallisuudentutkimuksen uusimmista ja tärkeimmistä teoksista. Siinä pyritään arvioimaan uudelleen kirjallisuuskäsityksiä järjestelmänmuutoksen jälkeisestä ”vapautuneesta” näkökulmasta ja tuomaan konstanzilaista hermeneuttista ajattelutapaa tutkimuksessa aikaisemmin hallinneiden positivismiin ja marxismiin sijalle.

Tältä kannalta kirjallisuudentutkimuksen teoreettisen näkökulman aukkoja paikantavat nähdäkseni myös seuraavat viime aikoina ilmestyneet kirjat: Béla Vilcsekin *Az irodalomtudomány ”provokációja”* (Kirjallisuustieteen ”provokaatio”, 1995), Ernő Kulcsár Szabón *A magyar irodalom története 1945–1991* (Unkarin kirjallisuushistoria, 1993) sekä Zoltán Kenyeresin *Irodalom, történet, írás* (Kirjallisuus, historia, kirjoitus, 1995). Lisäksi on mainittava kirjallisuusaikakausilehti *Alföldin* numero 2/1996. Kaikissa näissä pohditaan Unkarin kirjallisuuden ja kirjallisuustieteen tilannetta uudesta näkökulmasta, ja artikkelini pohjautuu niihin.

Ylläolevien lähteiden perusteella voi havaita vaatimuksen ja pyrkimyksen problematisoida Unkarin kirjallisuuden aiempia itsestäänselvyksiä. Kirjallisuudentutkijoita vaaditaan tekemään uusia tulkintoja, arvioimaan uudelleen kirjallisuuden tilannetta ja

mahdollisuuksia sekä kirjoittamaan uutta kirjallisuudenhistoriaa. Kirjallisuudentutkija Gerald Graff on määritellyt kirjallisuudentutkimuksen juuri sellaiseksi puhetavaksi, joka syntyy silloin, kun aikaisemmin ongelmattomat käsitteet nousevat keskustelujen aiheeksi ja muuttuvat ongelmallisiksi (Graff. sit. Bókay 1992, 8).

Tarkoitukseni on hahmotella tässä toistaiseksi Unkarissa vielä varsin uusia ajatuksia, kirjallisuutta koskevia dilemmoja ja tutkimusta osana ajankohtaista kirjallisuuskurssia. Haluan kyseenalaistaa ”suurten kertomusten” merkityksen unkarilaisessa nykykirjallisuudessa. (Esimerkkinä mainittakoon myytti kansalliskirjailijoista, joiden ”tehtävä” on ollut johtaa profeettisilla sanoillaan isänmaataan.) Samalla pyrin välttämään aiemmin välitettyjä stereotypioita ”tyypillisestä” unkarilaisesta kirjallisuustraditiosta. Pyrin myös problematisoimaan Unkarin kirjallisuuden yhteydessä useasti käytettyjä ja vakiintuneita käsitteitä kuten esimerkiksi tunnustusrunous (vallomásköltészet), kutsumuskirjallisuus (küldetéses irodalom) ja kirjailijan niin sanottu *vátesz*-rooli. Nämä vanhasta mytologiasta tai Raamatusta käyttöön otetut nimitykset viittaavat siihen, että kirjailijoilla oletetaan olevan jonkinlainen hyvin tärkeä, profeettainen rooli ja tehtävä.

***Vátesz* ja kirjailijat**

Yksi Unkarin kirjallisuuden keskeisin nimitys on *vátesz*, jonka vastaavaa muotoa en ole löytänyt suomen kielestä. Alunperin nimitystä käytettiin Galliassa ja Irlannissa eläville ennustajapapeille, jotka uhrasivat jumalille ja kertoivat heidän tahdostaan runonmuodossa (*Akadémiai Kislexikon* 1989). Unkarilaisen sanakirjan *Magyar értelmező kéziszótár*in mukaan latinalaisperäinen sana *vátesz* tarkoittaa ennustajaa ja profeettaa, mutta myös innoittunutta kirjailijaa ja runoilijaa, jolla on selvänäkijän voima.

Unkarissa sekä lukija- että tieteellinen reseptio on kirjailijoista puhuttaessa käyttänyt käsitettä *vátesz* tuttuna ja hyväksyttynä evidenssinä. Sitä ei ole tarvinnut selittää eikä problematisoida vaan se on kuulunut traditioon jotenkin itsestään selvänä. Kirjailijat ovat itsekkin omaksuneet tämän roolin jonkinlaisena

annettuna hyvän ja hyödyllisen kirjailijan mallina, jolla on myös tehtäviä varsinaisen kirjoittamisen ulkopuolella. Samalla se näin on toiminut myös eräänlaisena kirjailijan ”oikean” tehtävän legitimaationa.

Jos yllä olevan määritelmän *váteszt* katsotaan kulttuurihistoriallisesta näkökulmasta kirjailijoiden esi-isiksi, niin kirjallisuus ymmärretään Jumalan sanojen välittämiseksi. Kirjailijat ovat siten ennustajapappien jälkeläisiä, jotka tietävät – ja pitävät tehtävänänsä kertoa sen kansalle ja vieläpä runomuodossa – mitä tapahtuu Jumalan tahdosta. Kirjailijan sana on siis pyhä ja sitä pitää totella. Sanasta tosin voi joskus tulla ”vaarallinen ase” kuten János Bródy ilmaisi rock-runossaan *A szó veszélyes fegyver* (Sana on vaarallinen ase) 1970-luvun alussa.

Raamatun symboliikassa kirjailija on valittu johtaja. Tätä implikoivat ne sananmuodot, joita kirjailijat käyttävät *ars poetica*-runoissaan määrittämään omaa rooliaan: profeetta (*próféta*), johtotähti (*vezérsillag*), tulipatsas (*lángoszlop*), henkinen johtaja (*szellemi vezető*) jne. Traditio pohjautuu runoilija Sándor Petőfiin, joka käytti runoissaan tätä tematiikkaa. Parhaiten esimerkki näkyy runoissa *Sors, nyiss nekem tért...*; *A magyar politikuskhoz*; *Mit daloltok még ti, jámbor költők?* Niissä Petőfi on valmis uhrautumaan kansan hyväksi kuin Kristus vapahtajana. Runoilija kehottaa kumppaneitaan aikaisempaa kovempaan lauluun heidän ”puhtaalla” ja ”taivaallisella” äänellään, sillä runoilija on Jumalan lähettämä pyhä kirje heikoille ihmisille. Esimerkiksi *Az apostol* (Apostoli) -nimisessä kertomarunossa päähenkilö Sylvester sanoo Jumalalle: *”én választottad vagyok”* (suom. ”minä olen sinun valitsemasi”). Runossa kirjailija samaistuu Sylvesterin apostoli-rooliin.

Unkarissa kirjallisuushistoria, kulttuuritraditio ja opetus on välittänyt kirjailijakuvan, jonka keskeisenä mallina on ollut Petőfi. Hän on ollut oppikirjoissa ”tärkein” ja ”suurin” unkarilainen kansalliskirjailija, jonka runoja opeteltiin ulkoa ja lausuttiin jokaisessa koulujuhlassa jo ala-asteella. Ei olekaan ihme, että 1960-luvun kirjallisuusoppikirjoissa runo *A XIX. század költői* (1800-luvun runoilijat) nähtiin yhtenä tärkeimmistä ohjelmarunoista. Siinä Petőfi vertaa 1800-luvun runoilijoita pakenevaan Moosekseen, jota ohjaa Jumalan lähettämä

tulipatsas. Runoilijoiden tehtäväksi Petőfi määritteli kansan johtamisen luvattuun maahan.

Újabb időkben Isten ilyen
Lángoszlopoknak rendelé
A költőket, hogy ők vezessék
A népet Kánaán felé.

Uusimmassa oppikirjassaan András Veres ei enää aseta edellä mainittua runoa keskeiseen paikkaan ja ottaa siihen jopa etäisyyttä (Kulcsár 1994b, 112). Nykydiskurssi ei nähdäkseni enää pidä niin tärkeänä ja ajankohtaisena tällaista runoilija-ohjelmaa ja tehtävää.

Petőfi on ollut myös suoranaisesti poliittisen kirjallisuuden mallina. Poeettis-poliittisessa ohjelmassaan hän itse ilmaisi János Aranyille vuonna 1847, että jos kansa hallitsee kirjallisuutta, se on valmis hallitsemaan myös politiikkaa. Petőfin runo *Nemzeti dal* (Kansallislaulu) on oppikirjoja kirjoittavan Károly Mohácsyn mukaan manifestimainen, toimintaan kehottava ”dialogi runoilija-apostolin ja kansan välillä” (Mohácsy, 278; kurs. HM). Kirjallisuudentutkija Antal Szerbin (1934) mielestä Petőfin nimi merkitsi unkarilaisessa tietoisuudessa samaa kuin runoilija eikä sen arvoja tarvitse revisioida (Szerb 1986, 376).

Tästä seuraa nähdäkseni helposti se, että Unkarissa kirjailijan käsite merkitsee samaa kuin *vátesz* eli profeettallinen, kansan hyväksi taisteleva poliittinen aktivisti, vapautta ja rakkautta laulava kansallissankari, joka oli myös Petőfiä seuranneiden kirjailijasukupolvien malli, mestari ja henkinen esi-isä (vrt. Márai 1992, 185–187). Tätä kansalliskirjailijan rooliperintöä jatkoivat muun muassa János Arany, Endre Ady, Gyula Illyés ja Illyésin kuoleman (1983) jälkeen Sándor Csoóri (Vasy 1995, 135).

1930-luvulta lähtien kansankirjailijat seurasivat esimerkkiä kertovan realismin ja elämyksiin perustuvan tunnustusrunouden avulla. He painottivat kirjallisuuden kansallista kutsumuksellisuutta; kirjailijoiden keskeinen teema ja tehtävä oli Trianonissa syvästi loukkaantuneen kansallisen identiteetin hoitaminen. (Kulcsár 1994a, 29.) György Lukácsin (1970) mielestä tällainen poliittisuus, ”oikea” politiikka oli pelkästään edullinen asia:

Unkarin kirjallisuuden perusolemus ja yksi suurimpia arvoja on se, että paras ja suurin Unkarin kirjallisuus on *aina* ollut poliittista. Siinä ovat Unkarin kirjallisuuden historian parhaat traditiot. Riittää, kun ajatellaan Sándor Petőfiä, János Aranyia, Endre Adya, Zsigmond Móriczia ja Attila Józsefia. (Lukács 1970, 491–492.)

Historiallinen näkemys on puolestaan vahvistanut haluttua traditiota ja välittänyt omahyväisesti nykykäsityksen siitä, että kansallishengen korkein muoto pukeutuu kirjallisuustraditioon. Ajan myötä ”kansallishenki” on muuttunut ”vallankumoukselliseksi perinteeksi”. Myös yksipuolinen, kontemplatiiviseen reseptioon rakentuva, arvovaltaperiaatteita seuraava kirjallisuustulkinta on periytynyt eteenpäin. Vuoden 1945 jälkeen se ei palvellut enää kansallista identiteettiä vaan valedemokraattisia makudoktriineja. (Kulcsár 1994b, 104.)

Kirjallisuuden ”tehtävät” kommunistisessa kirjallisuuspolitiikassa

”Palveleva” voidaan katsoa Unkarin kirjallisuutta määränneeksi piirteeksi kommunismin aikana, jolloin yksi suotuisa vaihtoehto kirjallisuudelle oli palvella valtaa ja vallassa olevaa ideologiaa. Vuodesta 1948–49 Unkarissa kuten myös muissa niin sanotuissa itäblokin maissa kirjallisuutta muokkasi yksinomaisesti sellainen kirjallisuuspolitiikka, joka on kontrolloinut kirjallisuutta ja pakottanut sen ”todellisuutta heijastavaksi” elimeksi. Kirjallisuudella ei ollut muuta tehtävää, kuin ”tehdä yhteiskunnallisesta ja henkisestä kurjuudesta kommunistista autuuden historiaa”. (Kulcsár 1994b, 18.)

Kirjallisuuspolitiikka suosi anti-individualistisia ja kollektiivisuusihanteiden mukaisia kirjoja (ibid, 20). Niistä yritettiin löytää historiallisen jatkuvuuden todisteet: onhan kirjallisuutemme aina ollut kansallisten kohtalokysymysten ja yhteiskunnallisen palvelun kirjallisuutta (ibid, 23). Tällä kirjallisuus sitten legitimoitiin yhteiskunnalle tärkeäksi ja hyödylliseksi alueeksi.

1956 ja 1957 olivat ne vuodet, joista lähtien oli mahdollista purkautua ulos kaavamaisuudesta. Silloin syntyi sellaisiakin

teoksia, jotka kertoivat bolshevismien varjopuolista. (Kulcsár 1994a, 54.) Myös Kirjailijaliiton osallistuminen vuoden 1956 kansannousuun on noussut legendaariseksi. Kirjailijoilla väitetään olleen suuri rooli siinä tapahtumaketjussa, joka lopulta purkautui aseelliseksi kapinaksi. Sen kukistumisen jälkeen vankilat täyttyivät kommunismijohdon silmissä ei-toivotuilla ”vastavallankumouksellisilla” kirjailijoilla. Myöhemmin János Kádárin ”konsolidaatioksi” eufemisoima kausi näytti kuitenkin monien silmissä jo jonkinlaiselta kirjalliselta vilkastumiselta: 1960-luvun alussa kirjailijat pääsivät vapaalle, ja voitiin julkaista aikaisemmin kiellettyjä kirjoituksia. Kirjallisuuden johto otti itselleen paternalistisen roolin ja pyrki siten välttymään 1950-luvun kirjailijaoikeudenkäynneiltä. Marxilaishenkisessä ja ideologian innoittamassa kirjallisuudessa reseptikulttuuri ja kirjallisuuden ymmärtäminen sen sijaan rappeutuivat huomattavasti. (ibid, 56.)

Unkarissa 1970-luvulla ”politisointi” siirtyi kirjallisuuteen; jokaisella kirjallisuustuotteella oli poliittinen ulottuvuutensa. Yhteiskunnallisten kysymysten käsittelemisestä sai esteettisiä arvoja, joita kirjallisuusreseptio on pikku hiljaa ruvennut antamaan myös muuten esteettisesti kehoille rytmikokeiluille ja lehtikirjoituksille. (Kulcsár 1994b, 23.) Nämä ovat kääntäneet huomion yhteiskunnan sellaisiin kysymyksiin, joiden käsittely muualla on ollut täysin mahdotonta. Kirjallisuusinstituutio toimi näin jonkinlaisena kvasiparlamenttina.

Vasta 1978/79 Kossuth Klubissa pidetyissä pyöreänpöydän keskusteluissa tuli kysymykseen, että olemassa oli samanaikaisesti kaksi erilaista ars poeticää: Sándor Weöresin nimeen liittyvä arvo-orientaatioinen ja Illyésiin kuuluva traditionaalinen tehtävän ottava (*feladvatvállaló*) kirjallisuus. Edellinen vaali ensisijaisesti esteettisiä ja eettisiä arvoja, kun taas jälkimmäinen pyrki edustamaan sosiaalis-poliittisia asioita. (Kenyeres 1995, 179.)

Jälkimmäistä näkökulmaa ainoana mahdollisena ilmaisumuotona pitäneet vastustivat kovasti 1980-luvun nuoria kirjailijoita. He reagoivat ymmärtämättömästi Tibor Zalanin ”Kasvoton sukupolvi” -nimiseen vastaohjelmaan, jossa kutsu-mustietoisuuden paikalle tuli puhdistustietoisuus. Zalanin vastustaneiden vastaus oli: Mitä he [kasvoton sukupolvi] puhuvat?

Onko *vátesz*-kirjailijoiden aika ohi? Ovatko kutsumusrunouden vuodet loppuneet? Eikö enää ole pateettisuutta ja moraalia, kuten Endre Adysta lähtien on ollut? (Ibid, 175.)

Nykydiskurssiin periytynyt kieli

Ernő Kulcsár Szabó väittää kirjassaan *Az új kritika dilemmái*, että suuri osa Unkarin kirjallisista teoksista puhuu edelleen kehnon realismin, tunnustusrunouden ja kansallisen illuusioteatterin kieltä (Kulcsár 1994b, 11). Kielestä ja yleensä ajattelutavasta näyttää puuttuneen relatiivisuus ja problematisointi. Totalitaariselle järjestelmälle oli tyypillistä suljettu, monologinen puhe- ja kielikulttuuri, ”joko tai” -ajattelu ”sekä että” -ajattelun sijalla. Esimerkiksi vielä Ferenc Juhász ja László Benjaminin 1960-luvun uudempi lyriikkakin näyttää pohjautuneen toistensa poissulkevaan dikotomiaan absoluutti ”kyllä” ja absoluutti ”ei”.

Kommunismien kulttuuriretoriikan tavoitteena oli Kulcsár Szabón mielestä eristää Unkarin kirjallisuus eurooppalaisista traditioista ja siirtää se itäiseen piiriin. Ei siis ihme, että läntisille kielille käännetty kirjat eivät yleensä herättäneet kiinnostusta eurooppalaisessa lukijassa. Niiden lyhytaikainen elämä loppui monesti murskaamoihin. (Ibid, 22.) Muun muuassa suomeksi 50- ja 70-luvuilla käännetty unkarilainen kirjallisuus kertoo paljon siitä, minkälaisia kulttuuripolitiikan suuntauksia virallisesti suosittiin.

1970-luvun toisella puoliskolla Péter Nádas, Péter Esterházy, Lajos Grendel ja Dezső Tandori toivat epiikallaan uuden problematiikan ja ilmaisumuodon modernisoinnin tahdon. He pyrkivät kyseenalaistamaan todellisuutta kuvaavaa poetiikkaa ja sen horjumatonta kieli- ja kirjallisuuskatsomusta. Heistä eniten postmoderniksi sanottu Péter Esterházy ei hänkään silti päässyt pitemmälle kuin ironisoimaan absoluuttisia käsitteitä. Hänen teoksissaan tieto ja siihen liittyvä ironia, kuten myös varmuus ja epäily ovat samanaikaisesti läsnä. Tässäkin mielessä uudemman unkarilaisen kirjallisuuden näkemykset eroavat monessa seikassa eurooppalaisesta ja amerikkalaisesta postmo-

dernista. Komprometoitunut eurooppalainen logosmyytti palvelee Unkarissa edelleen henkistä progressiota. (Ibid, 26–27.)

Hans-Georg Gadamerin teesien mukaan ymmärtäminen tapahtuu kuitenkin kielen kautta, ja kieli edeltää aina interpretaatiota. Peritty kieli ja diskurssi eivät muutu kirjallisuuden ulkopuolisten seikkojen ja järjestelmän muututtua vaan uuden ajatuksen ilmaisemiseen tarvitaan uusia käsitteitä. Ei riitä, jos vanhaa vastustava puhe sanoo uutta, vaan sen pitää sanoa se myös uudella tavalla. (Ibid, 60.)

1960- ja 1970-luvulla virallista arvosysteemiä vastustavat teokset tosin sanoivat muuta, mutta ne sanoivat sen samalla pateettisuudella ja varmuudella millä aikaisemminkin (ibid, 50). Oltiin varmempia vain eri asioista kuin ennen, *kyllä* saattoi vaihtua *eihin* ja päinvastoin, mutta ei niiden absoluuttisuus relatiivisuudeksi. Samalla toisen ”suuren kertomuksen” paikalle rakennettiin toista.

Eikö samoja piirteitä ole olemassa myös vuoden 1989 jälkeen, kun on esimerkiksi puhuttu ”demokratian rakentamisesta” tai ”unkarilaisuudesta”? Kysymys, ”vapautuiko” Unkarin kirjallisuus, jää siten ainakin kielen ja kulttuurimentaliteetin osalta auki. Mentaliteetin tutkijoiden mielestä mentaliteetti muuttuu aina viimeisimpänä. Kuten Jean Le Goff on ilmaissut asian: ”ihminen käyttää kehittämiään koneita mutta säilyttää sen mentalitetin, joka hänellä oli ennen näitä koneita. Autoilijalla on ratsastajan sanavarasto ja 1800-luvun tehdastyöläisillä on isiensä ja esi-isiensä talonpoikaismentaliteetti”. Tätä kutsutaan eriaikaisuuden samanaikaisuudeksi. (Le Goff. sit. Eskola 1990, 26.)

Mielestäni Unkarissa on edelleen luonteenomaista jonkinlainen romanttinen ajattelutapa, mentaliteetti ja kirjallisuuskäkemys, jossa mukana ovat suuret aatteet, ikuiset arvot ja kielen ongelmattomat käsitteet kuten esimerkiksi kansa, kansakunta tai totuus. Varsinkin ”totuudella” (igazság) on ollut kirjallisuudessa merkittävä rooli, kun heijastusteorian mukaan kirjallisuuden odotettiin luopuvan yhden ja absoluuttisen totuuden maailmasta. Unkarilaisissa diskursseissa on toistaiseksi melko tuntematon ja vieras se Richard Rortyn ajatus, että totuus

pikemminkin luodaan yhdessä käytävissä dialogeissa (ks. Rorty 1994).

Vallitsevan näkemysten mukaan opettajat ovat olleet myös totuuksien ”yksipuolisia” välittäjiä. He välittävät tietoja suurella varmuudella profeetan korkeudesta tietämättä siitä, että näkemys, minkä nimissä ja kieli, millä he puhuvat kriittisesti modernin kirjallisuuden opetuksen hyväksi, on varsin vanhentunut.

Kirjallisuudentutkimuksen provokaatiot, teorian ja historian yhteiset diskurssit

Neljän vuosikymmenen enemmän tai vähemmän ideologisesti määritellyssä tilanteessa kirjallisuudentutkimus katsottiin suljetuksi ja täydelliseksi järjestelmäksi, jossa realismi nostettiin yleiseksi ja ainoaksi maailmankatsomukselliseksi tyyli- ja arvokäsitteeksi. Muuta teorianopetusta ei yleensä yliopistoissakaan annettu ja tilannetta on vaikeuttanut myös ammattikirjallisuuden puute. Historiallinen näkökulma onkin ollut miltei ainoa mahdollisuus tarkastella teoksia. (Vilcsek 1995, 8.)

Béla Vilcsekin mielestä Unkarin nykyinen kirjallisuuskatsomus on edelleen kronologis-historiallinen ja tulkintakäytäntö rekonstrukttiivinen ja biografinen. Kirjallisuudentutkimuksen keskipisteessä ovat kysymykset kuten: (a), ”Kuka, milloin, miksi ja millaisissa olosuhteissa kirjoitti?”, (b), ”Mitä kirjailija haluaa sanoa ja ilmaista tekstillään? tai (c), ”Mitä se tarkoittaa, mitä se viestittää lukijalle?”. Tällaista lähestymistapaa tukevat koulujen oppikirjat, kun ne käsittelevät tekstejä vieläkin ensisijaisesti biografisesta näkökulmasta ja löytävät niistä monesti opettavaisen tarkoituksen. (Alföld.)

Moderni kirjallisuusteoria ja sen mukana ”kirjallisuuden tieteellisen näkemysvaatimus ei juurtunut yleiseen unkarilaiseen kirjallisuusajattelutapaan” viime neljäkymmenen vuoden aikana (Kulcsár 1994b, 76). Esimerkiksi vasta silloin ryhdyttiin kirjoittamaan suurinta kansallista kirjallisuushistoriallista teosta, kun kirjallisuudenhistorian kirjoitus oli jo Euroopassa kadottanut luottamuksensa. Unkarissa kyseessä on tiiliskivimäinen *A magyar irodalom története I–VI* (1964–1966), jota unkariksi kutsutaan ”pinaatiksi” (spenót) kirjankansien värin vuoksi.

Mielestäni ensimmäisen perusteellisen johdannon kirjallisuustieteen suuntauksista kirjoittanut Béla Vilcsek joutuu hänkin aloittamaan työnsä selittämällä ja puolustamalla itseään: Unkarin kirjallisuustieteen aukkoja paikantava joutuu mahdottomaan tilanteeseen varsinkin sen takia, koska kirjallisuudentutkimusta aina seuraa sen tieteellisyyteen liittyviä epäilyjä. Universaalia kirjallisuustiedettä ei fyysikan tapaan ole eikä tule. Sen sijaan on tuotava esiin erilaisia näkökulmia ja lähestymistapoja. (Bókey 1992, 28).

Vilcsek kirjoittaa kirjallisuudentutkimuksen historiallisen ja teoreettisen lähestymistavan yhteisen diskurssin yleistyvän myös Unkarissa. Myös tutkija Mihály Szegedy-Maszák toivoo kahden disiplinaarin tasavertaista yhteistyötä, sillä on järjetöntä pitää teoriaa kirjallisuudenhistorian aputieteenä. (Vilcsek 1995, 7.)

Valitsemissani lähteissä onkin selvästi nähtävissä metodisten lähestymistapojen voimistuminen, ja ne pyrkivät vähitellen purkamaan kirjallisuushistorian pitkäaikaista hegemoniaa. Niissä nähtävästi otaksutaan hermeneuttista maksiimia, jonka mukaan ei ole olemassa puhtaasti historiallista tutkimustapaa kuten ei puhtaasti teoreettistakaan.

Uusin kirjallisuudenhistoria

Miten sitten kirjoitetaan kirjallisuushistoriaa vuosituhannen lopussa, kysyy Ernő Kulcsár Szabó uusimman unkarilaisen kirjallisuudenhistorian toisen painoksen esipuheessa. Vastauksena tähän hän viittaa Reinhart Koselleckin teesiin, jonka mukaan vain teoria muuttaa työmme historialliseksi tutkimukseksi (Kulcsár 1994a, 21). Kulcsár Szabón työssä kronologisesti peräkkäisistä yksittäisistä tosiseikoista muodostuu hermeneuttisen teorian avulla kirjallisuudenhistoria.

Kyseessä oleva Kulcsár Szabón *Unkarin kirjallisuudenhistoria 1945–1991* ilmestyi vuonna 1993. Sen yksi aikaisemmin julkaistu osa herätti jo ennen ilmestymistään kovasti vastaväitteitä esimerkiksi radiokeskusteluissa. Mahdollisesti tämäntyyppinen kirjallisuushistoria ei sopinutkaan yhteen yleisön käsitysten ja odotushorisontin kanssa.

Kulcsár Szabón ajattelutapa on monien tutkijoiden mielestä tuonut olennaisen käännöksen kirjallisuudesta käytyihin keskusteluihin. Muun muuassa hänen nykypäivään sovittamansa lähestymistapa on Unkarin kirjallisuuden historian kirjoituksessa ainutlaatuinen ilmiö (Kenyeres 1995, 232). Kulcsár Szabó haluaa pikemminkin integroida mennyttä nykyisyyteen kuin nykyisyyttä menneeseen kuten tavallisesti on tehty (Kulcsár 1994a, 16). Kirjallisuustraditiota muokkaavat uudelleen nykykirjallisuus ja nykyisyys eivät historian kirjoittajat (Kulcsár 1994b, 26). Toisin sanoen nykyisyys muovaa näkökulman, josta mennyttä tarkastellaan. Nykykirjallisuuteen kuuluu myös aikaisempi kirjallisuus uudessa valossa, nykykonteksteista tulkiten.

Teleologisesti orientoitunut kirjallisuuden historian kirjoitus on viimeisen neljäkymmenen vuoden aikana asettanut konstruoimansa historiallisen kehityksen lopun johonkin tarpeeksi kaukana olevaan ajankohtaan kuten esimerkiksi vuoteen 1945. Siihen loppui käsittelyn aiheena oleva vanhempi kirjallisuus, mennyt ja sen mukana myös historia ja virheet. Nykyajasta lukio- ja yliopistopetuksessakaan ei sanottu juuri mitään. Oltiin joko liian lähellä tai ajan ei sanottu riittävän. Ylioppilaskirjoitusten suullisissa kokeissa viimeiseksi sijoitettu teema joko antoi opiskelijalle valinnanvapauden puhua jostakin nykykirjailijasta tai saattoi jäädä kokonaan pois.

Kulcsár Szabó ajattelee kirjallisuusperintöä ”katkoksellisen jatkuvuuden” termillä (*megszakításos folytonosság*) (Kulcsár 1994a, 47; 1994b, 181). Menneeseen on siten olemassa jonkinlaisia välirikkoja, katkoksia tai erilaisia palaamisia, joiden kautta jatkuvuus rakentuu tai mielestäni pikemminkin rakennetaan. Tämä ajattelutapa on räikeä vastakohta sille kirjallisuuden historialliselle näkemykselle, joka painotti Toldysta lähtien jatkuvuutta eikä katkosta. Kulcsár Szabó vastustaa näkemystä, jonka mukaan kirjallisuuden liikkumista menneestä nykyisyyteen katsotaan yhtenä teleologisena prosessina. Näin ajatellen traditio supistuu pelkästään niihin komponentteihin, jotka osoittavat jonkinlaiseen tavoitteeseen päin (Kenyeres 1995, 237).

Kulcsár Szabó on mahdollisesti tuonut käänteen myös Unkarin traditionäkemykseen ja kirjallisuustradition tulkintaan. Hän yhtyy muistitutkimusten moderneihin suuntauksiin, joiden

mukaan muisti ei toimi informaatiota säilyttävien järjestelmien mukaisesti konservoinnin ja palauttamisen mekanismeina vaan se on lähinnä luovaa toimintaa (*konstrukciós tevékenység*). Traditio syntyy ja periytyy eteenpäin muistin välityksellä, joka käsitetään perinteisesti annetun muistivaraston sijasta jatkuvasti muuttuvina erilaisina korrelaatioina. (Kulcsár 1994b, 189). Collingwoodilaisen tradition mukaan nykyisyydestä riippumattonta menneisyyttä ei ole olemassa, vaan se muuttuu jatkuvassa dialogissa reseption kanssa. Mutta jos traditio tai toisin sanoen kulttuurimuisti ei ole ennalta määrätty, muuttumaton ja painava auktoriteetti, on kysyttävä, millainen menneisyys Unkarista oikeastaan on haluttu konservoida. Kysymys on ajankohtainen erityisesti järjestelmänmuutoksen jälkeisessä uudelleenarvioinnissa, jossa joillakin poliitikoilla kuten myös kirjailijoilla on ollut tarve palata menneeseen jonkinlaisena nykyisyyden ideaalityyppinä.

Minne kirjallisuus(tiede) on menossa?

Yllä oleva otsikko oli marraskuussa 1995 järjestettyjen Debrecenin kirjallisuuspäivien teema. Puheenvuoroja pidettiin sen verran keskeisinä, että koko *Alföld*-kirjallisuuslehden helmikuun 1996 numero omistettiin niille. Ratkaisevaa vastausta alkukysymykseen ei luonnollisestikaan löytänyt vaan pikemminkin sivuttiin uusia teemoja. Ne liittyivät esimerkiksi kirjallisuuden ymmärtämisen mahdollisuuksiin, kirjallisuuden käsitteen muuttumiseen, Unkarin nykykirjallisuuden asemaan maailmankirjallisuudessa sekä kirjailijoiden ja kirjallisuuden tehtävään. Jonkinlainen vastaus on kuitenkin jo se, että jokaisessa puheenvuorossa käsiteltiin tällaisia teemoja. Ajankohtaisuudesta kertoo lisäksi se, että teemat olivat myös Tokajin kirjailijaleirin aiheena kesällä 1995.

Debrecenin alkupuheenvuorossa Szegedi Maszák arvioi unkarilaisella kirjallisuudentutkimuksella olevan neljä tärkeää tehtävää. Ensinnäkin on revisoitava käsitteet, jotka viime puolentoista tai kahden vuosisadan aikana ovat määränneet kirjallisuusajattelua. Kirjallisuudentutkija vaatii vastaavia käsittehistoriallisia tutkimuksia, joita edellä mainittu historioitsija Reinhart

Koselleck on tehnyt (Suomessa jotkut politologit ja historioitsijat ovat käyttäneet jo niitä). Koselleck kirjoittaa esimerkiksi vuosien 1750–1850 välisestä niin sanotusta satula-ajasta, jonka kuluessa käyttämämme käsitteet ovat olennaisesti muuttuneet. Unkarissa Szegedy-Maszákin viittaaman Koselleckin ajatukset ovat olleet melkein täysin tuntemattomia.

Mielestäni kirjallisuudessa vallitsee edelleen vahvasti kirjailija Sándor Csoórin tyyppinen historian käsite, jonka mukaan ”historia on pidennetty nykyhetki” (Csoóri 1978). Siinä nykyhetki on laajennettu menneeseen, mennyt on aina läsnä ja myös muistamisella valikoitu ja rakennettu historia. Jatkuvuus on siten ollut käsitteidenkin perusolemus, missä vanha käsitteistö jää staattiseksi traditioksi nykyiseen.

Toinen kirjallisuudentutkimuksen tehtävä näyttää olevan kansallisperinteen uudelleenjärjestäminen. Esimerkiksi 1800-luku kanonisoi teoksia, jotka kuuluivat kansallisen menneisyyden suuriin tapahtumiin, ja kommunistinen liike valikoi myös omien intressiensä perusteella. Varsinkin 1950-lukujen vahvasti poliittiset näkökulmat sulki pois monet teokset kaanonista. Nykytutkijoiden tehtävä on nyt arvioida ne uudelleen, kun näkökulmatkin ovat muuttuneet.

Kolmanneksi Szegedy-Maszákin mukaan vertailevien ja tieteiden välisten tutkimusten (*”interarts studies”* ja *”cultural studies”*) pitää saada enemmän huomiota. Esimerkiksi Länsi-Euroopassa hermeneutiikka ja dekonstruktio ovat lähentäneet historiankirjoitusta kirjallisuuteen. Koselleck, Hayden White ja jopa Derrida katsovat historiankirjoitusta ensisijaisesti tekstinä, eräänlaisena tulkintana ja siten jopa keksimisen tuloksena. Unkarissa tämä on uusi näkökulma, sillä tutkijat ovat korostaneet historian objektiivisuutta, jonka tehtävä on löytää totuus.

Suomessa kirjallisuus, kulttuurintutkimus sekä osa politiikan tutkimusta ja tiedotusoppia ovat lähestyneet ja lähestyvät yhä enemmän toisiaan. Unkarissa sen sijaan juuri kirjallisuus on ollut eräänlainen triviaalihistoria, jota on luettu jonkinlaisena todellisuutena. András Veres totesi puheenvuorossaan, että toki kirjallisuutta voi lukea historiallisena dokumenttina, jos vaan joku haluaa lukea sen sillä tavalla. Szegedy-Maszákin mielestä Unkarissa kirjallisuutta luetaan kuitenkin edelleen monesti

pelkästään yhteiskunnallisena, psykologisena tai suoraan poliittisena lähteenä. (*Alföld*). Esimerkiksi kirjailijaliiton puheenjohtaja Béla Pomogáts vaatii edelleen suurta kertomusta – tällä kertaa vuodesta 1956 (Pomogáts 1993, 251), sillä vuoden 1848 kertomus on jo kirjoitettu (ks. esim. ”suuren kertojan” Mór Jókain historialliset romaanit).

Neljänneksi tehtäväksi Szegedy-Maszák vaatii kirjallisuustiedettä asettamaan unkarinkieliset teokset laajempiin kansainvälisiin yhteyksiin, mikä neljän vuosikymmenen on jäänyt tekemättä lähes kokonaan. Tämä edellyttää toistuvia keskusteluja ja yhteistyötä ulkomaalaisten tutkijoiden kanssa: on purettava maailmankirjallisuuden ja Unkarin kirjallisuuden kuten myös modernin ja kansallisen filologian kaksinaisuutta. (*Alföld*.)

Unkarin kirjallisuuden ”tehtävät” eli mitä kirjallisuudelta odotetaan

Viime vuosikymmenen lopusta ja nimenomaan järjestelmänmuutoksesta lähtien Unkarin henkisessä elämässä väitetään tapahtuneen suuria muutoksia. Kirjallisuuden kentällä tämä on tarkoittanut instituutiojärjestelmän liberasointia eli esimerkiksi vapaita kirjailijaryhmittymiä, riippumattomia aikakausjulkaisuja, valtion julkaisumonopolin loppua ja sensuurin poistamista.

Samanaikaisesti on alettu kysyä, mitä kirjallisuus voi tehdä tällä äskettäin voitetulla pelikentällä. Onko myös kirjallisuus voittanut autonomian ja käyttääkö se voimiaan oman ilmaisumuodonsa uudistamiseksi, vai lähteekö se palvelemaan taas jotakin – tällä kertaa muutosta ja demokratian rakentamista? (Kulcsár 1994b, 11). Szegedy-Maszákin mielestä ei ole ihme, jos Unkarin kirjallisuus kärsii edelleen roolihäiriöstä 1990-luvulla, koska onhan se ollut vuodesta 1948 niin paljon politiikan palveluksessa (*Alföld*).

Toinen ajankohtainen kysymys koskee nykykirjallisuuden yhteiskunnallista funktiota. Kulcsár Szabón mielestä kirjallisuudella ei ainakaan suoranaisesti ole yhteiskunnallista funktiota. Se voi vaikuttaa vain tiettyjen kulttuuripiirien toiminta- ja

kommunikaatiomallien kautta. Kirjallisen teon kielellisyyttä korostetaan ja myös taideteoksen ”status” voi muuttua. Se ei ole enää marxilaisen ja kansanomaisen taideideologian mukaan todellisuutta heijastava teos vaan kielellinen konstruktio, jonka yhteiskunnallisen tehtävän ratkaisee kaikkien aikojen reseptio teoksen kanssa jatkuvasti uudeksi syntyvissä dialogeissa. (Kulcsár 1994b, 28).

Mielestäni vuosituhanen vaihteen yksi olennaisimpia kirjallisuusedilemmoja Unkarissa on se, miten kirjallisuusajattelu ja -ymmärrys sekä odotushorisontti pystytään järjestelmänmuutoksen jälkeen muuttamaan. Jos kirjailijalla voi yleensä olla tai on vuosituhanen vaihteessa edelleenkin yhteiskunnallisia tehtäviä, niin tämän yhteiskunnallisen tehtävän muuttaminen voisi olla yksi.

Kirjallisuus

Akadémiai Kislexikon 1990. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Alföld 2/1996.

Bókay, Antal 1992: Az irodalomtudomány alapjai. Irányzatok. Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Irodalom Tanszék. Szombathely.

Collingwood, R.G. (1946)/63: The Idea of History. University Press. Oxford.

Csoóri, Sándor 1992: Maailman aistillinen vertauskuva. Valikoima esseitä. Suom. ja toim. Hannu Launonen ja Béla Jávorszky. WSOY. Helsinki.

Eskola, Katarina 1990: Lukijoiden kirjallisuus Sinuhesta Sonja O:hon. Tammi. Helsinki.

Gadamer, Hans Georg (1962)/84: Igazság és módszer. (Alkup. Wahrheit und Methode.) Gondolat. Budapest.

Kenyeres, Zoltán 1995: Irodalom, történet, írás. Anonymus. Budapest.

- Kulcsár Szabó, Ernő (1993)/94a: A magyar irodalom története 1945–1991. 2 p. Argumentum Kiadó. Budapest.
- 1994b: Az új kritika dilemmái. Az irodalomértés helyzete az ezredvégen. Balassi Kiadó. Budapest.
- 1995: Történetiség, megértés, irodalom. Universitas Kiadó. Budapest.
- Literatura 1–4/1983.
- Lukács, György 1970: Magyar irodalom – magyar kultúra. Gondolat. Budapest.
- Magyar értelmező kéziszótár 1972. Toim. Juhász József, Szőke István, O. Nagy Gábor, Kovalovszky Miklós. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Márai, Sándor (1946)/92: Ihlet és nemzedék. Akadémiai Kiadó, Helikon Kiadó. Budapest.
- Mohácsy, Károly s.a: Irodalom a középiskolák II. osztálya számára. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Petőfi Sándor összes költeményei 1958. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest.
- Pomogáts, Béla 1993: Magyar girondisták. Széphalom Könyvműhely. Budapest.
- Rorty, Richard (1989)/94: Esetlegesség, irónia és szolidaritás. (Alkup. Contingency, Irony, and Solidarity. Cambridge University Press.) Käänn. János Boros ja Gábor Csordás: Jelenkor Kiadó. Pécs.
- Szerb, Antal (1934)/86: Magyar irodalomtörténet. Magvető Könyvkiadó. Budapest.
- Vasy, Géza 1995: Sors és irodalom. Széphalom Könyvműhely. Budapest.
- Vilcsek, Béla 1995: Az irodalomtudomány "provokációja". Az irodalmi folyamat. Eötvös Kiadó–Balassi Kiadó. Budapest.